

BİBLİYOGRAFYA :

Halil Paşa, *Gazânâme*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1482; a.e., Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2139; *Hüdâyî'nin Halil Paşa'ya Mektubları*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 262/1; a.e., Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2716; Peçuyul İbrâhîm, *Târih*, II, 343, 368, 408; Naîmâ, *Târih*, II, 77, 91, 108, 112, 114-118, 144, 151, 157, 165-169, 185, 192, 246-253, 401-403, 406-412, 416-421; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 101, 103, 107; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 62-65; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 97; II, 196; *Sicill-i Osmânî*, II, 286; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, bk. İndeks; III/2, s. 370-373; R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant 1559-1853*, Liverpool 1952, tür. yer.; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 336; A. H. De Groot, *The Ottoman Empire and The Dutch Republic*, İstanbul 1978, s. 48-82, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., "A Seventeenth Century Ottoman Statesman 'Kayseriyeli' Khalil Pasha (1565-1629) and His Policy Towards European Powers", *Isl.*, sy. 54 (1977), s. 305-308; a.mlf., "*Khalil Pasha Kayseriyeli*", *EP* (İng.), IV, 970-972; H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Târikatı*, İstanbul 1980, s. 132-134; Victor Ostapchuk, "An Ottoman Gazânâme. On Halil Paşa's, Naval Campaign Against the Cossacks (1621)", *Harvard Ukrainian Studies*, XIV/3-4, Massachusetts 1990, s. 482-519.

A. H. DE GROOT

HALİL PAŞA YURDU

XVII. yüzyılın ikinci yarısında,
Nogaylar'ı yerleştirmek üzere
Tuna nehri ağzının kuzeyinde
Osmanlılar tarafından
teşkil edilen arazi.

Bugün Moldavya ve Ukrayna sınırları içinde kalan Halil Paşa Yurdu, stratejik bakımdan önemli bir yer olan Bucak bölgesinde Akkırman, Kili, İsmâil ve Bender'in kuzey-kuzeybatısındaki boş ve kimsenin tasarrufunda bulunmayan toprakları içine alır. Buranın adının, 1666'da söz konusu yerleri tesbit etmekle görevlendirilen kapıcıbaşılardan Halil Ağa'dan geldiği belirtilir. Arazinin bugünkü sınırlarının hemen hemen doğuda Turla (Dinyestr) ve Botna sularına, kuzeyde Valea Lui Traian (Büyük Hendek, İmparator Traian Çukuru) denilen vadiye, batıda Yalpu (Yalpuğ, Yalpuh) deresine, güneyde Tuna ağzına kadar uzandığı tesbit edilmiştir. Burası, teşkil edildiği tarihten XIX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlılar, Boğdan Prensiği, Kırım Hanlığı ve Lehistan arasında önemli bir siyasî mesele olarak kalmıştır.

Karadeniz hâkimiyetine önem veren Osmanlılar, bu denizi çevreleyen kıyılarının güvenliği için özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeybatı bölgele-

riyle daha yakından ilgilenmeye başladılar. Eflak-Boğdan voyvodalıklarını, Kırım Hanlığı'nı kontrol altında tutmak, Lehistan'a ve Kazaklar'a karşı bölgedeki askerî varlığını güçlendirmek, ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla kuzey steplerine açılan yol üzerindeki bölgelelere doğru nüfuzlarını yaydılar. Daha XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Tuna ve Kuzeybatı Karadeniz havzasındaki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek için bu kesimlere çeşitli Tatar kabilelerini yerleştirmeye, iskânı teşvik etmeye, yeni iskân merkezleri kurmaya çalıştılar. Özellikle Bucak bölgesi Tatar grupları ile iskân edildi. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Lehistan'a ve Kazaklar'a yönelik askerî harekâtlar bu bölgenin önemini oldukça arttırdı. Ancak bu yörede yerleştirilen Tatar ve Nogay kabileleri bağlı oldukları Kırım hanları ile geçinemedikleri gibi kanlı savaşlara da sebep oldular. Daha sonraları Leh ve Kazaklar tarafından sıkıştırılan diğer bir kısım Nogay kabilelerinin bölgeye gelmeleri yeni karışıklıklara yol açtı.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgede meydana gelen olaylara şahit olduğu anlaşılan Evliya Çelebi'ye göre çeşitli baskılara uğrayan Nogaylar Kılburun'dan Özi'yi (Dinyepr), ardından da Turla'yı geçip Akkırman nahiyelerine yerleşmişler, Bender beyi ve Bucak Tatarları ile anlaşmışlardı; fakat Boğdan ve Akkırman halkı bunların bölgede yol kesip eşkiyalık yaptıkları konusunda şikâyetle bulunmuştu. Bunun üzerine Kırım Hanı Mehmed Giray Nogaylar'ı İstanbul'dan aldığı emirle Kırım'a geri götürmek istemiş, ancak karşı koymaları üzerine onları dağıtarak köylerini yağmalamış, pek çoğunu esir almıştı (*Seyahatnâme*, VII, 495-499). Dönemin Osmanlı tarihlerinde ise bu konu daha farklı anlatılır. Bunlara göre Nogaylar merkeze başvurarak Kırım hanına bağlı olmaktan çıkıp Osmanlılar'a bağlanmak, her yıl hazineye 20.000 kuruş vermek ve sefere "eşmek" şartları ile Silistre etrafında iskân edilmelerini istemişler, hükümet merkezi de onları bölgedeki boş araziye yerleştirmiş, bunun üzerine Kırım hanı kendisine bağlı oldukları gerekçesiyle emre rağmen Nogaylar'ı geri götürmek için harekete geçmişti (Silâhdar, I, 395).

Yeni Nogay kabilelerinin Osmanlı sınır boylarına gelişi, Ukrayna meselesine ağırlık vermek isteyen Osmanlı hükümet merkezi için önemli bir fırsat oldu. Vezîriâzam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa No-

gaylar'dan sınır boylarında faydalanmak, Ukrayna'ya ve Kazaklar'a karşı yapılacak seferlerde destek almak maksadıyla onları Kırım Hanlığı'nın idaresinden çıkarak doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına aldı. Nogaylar'ı Tuna'nın kuzeyindeki boş topraklara yerleştirmek üzere Kapıcıbaşı Halil Ağa görevlendirildi. Halil Ağa, bölgedeki Osmanlı idarecileriyle tahsis edilen iskân sahasının sınırlarını belirledi ve bölge bundan sonra Halil Paşa Yurdu adıyla anılmaya başlandı (BA, MAD, nr. 607). Özi beylerbeyinin idaresi altına alınan Nogaylar, savaş durumundan istifade ederek kendilerine ayrılan arazinin dışına çıkıp Boğdan Voyvodalığı'na ve Lehistan'a ait topraklarda yerleşmeye ve hayvanlarını otlatmaya başladılar. Nitekim Karlofça Antlaşması maddelerinden biri, bu gibi Tatar gruplarının eski yurtlarına döndürülmesi veya Özi karşısında Kırım topraklarına yerleştirilmesi şartını getirmekteydi. 1701'de Kırım Hanı II. Devlet Giray antlaşma gereği bunların bir kısmını Kırım'a götürdü, bir bölümü de Halil Paşa Yurdu'na döndü (Râşid, II, 506-509). Ancak Eflak ve Boğdan voyvodalarının Ruslar'la anlaşması, Ruslar'ın Osmanlı kuzey sınırlarındaki faaliyetleri, Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir'in Bucak ve Besarabya'ya yönelik emelleri Nogaylar'ın bulunduğu bölgenin önemini daha da arttırdı. Prut Savaşı'ndan (1711) sonra Osmanlılar sınır boylarının emniyeti için ve siyasî gayelerle Nogaylar'ın iskân sahaslarını genişlettiler. Bucak Nogayları'nın nüfusunun fazla olduğu, ikametlerine ve hayvanlarını otlatmaya Halil Paşa Yurdu'nun yetmediği ve yeni topraklara ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle Halil Paşa Yurdu dışında Boğdan sınırları içinde yeni bir arazi parçası daha bunlara tahsis edildi. 1711 Eylülünde Kırım Hanı II. Devlet Giray ve Vezîriâzam Baltacı Mehmed Paşa, Halil Paşa Yurdu dışında Boğdan arazisinde Turla'dan Prut nehrine kadar olan "otuz iki saat uzunluğunda, iki saat genişliğinde" (1500 km²) bir toprak parçasını daha tesbit ederek tahririni yaptılar (BA, TD, nr. 860). "İki saatlik arazi" adıyla anılan bu toprak şeridi Boğdan Voyvodalığı ile meselelere yol açtı. 1714'te Boğdanlılar'ın şikâyetleri dikkate alınmadıysa da 1716-1718 Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında mesele yeniden gündeme geldi. Yapılan tefişler sonucu Nogaylar'ın iki saatlik arazinin de dışına çıktıkları, beş altı saatlik yerde yerleşip çiftlikler, köyler kurdukları

anlaşıldı. Bunun üzerine buradaki Nogaylar eski topraklarına geri gönderildiler ve zaptettikleri yerdeki yedi köy boşaltıldı. Fakat toprak tecavüzleri sebebiyle anlaşmazlık sürdü. 1730'da iki saatlik arazi dışında kalan boş yerlerin kulanım hakkının, vergilerin Boğdan voyvodalığına verilmesi ve buranın Boğdan toprağı olduğunun tanınması şartıyla Nogaylar'a bırakıldığı konusunda bir anlaşma sağlandı. Böylece Halil Paşa Yurdu'nun sınırları oldukça genişlemiş oluyordu. 1768 savaşı sırasında Halil Paşa Yurdu'ndaki Tatar kabilelerinin büyük bölümü bölgeden kaçtıysa da 1774 Kü-

çük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra bunlar Bucak'a geri döndüler. Bu arada 1775'te Boğdan Voyvodası III. Grigore Chica (Gika), iki saatlik arazinin kuzey kesimini geri alıp burada Hotarniceni vilâyetini kurdu. Ancak geri dönen bazı kabileler yeniden Boğdan toprağına girerek evler yapıp yerleştiler. Boğdan voyvodasının şikâyeti üzerine 1780'de bölgede yapılan teftiş sonucu Or Mehmed ve Orakoğlu kabilelerinin Boğdan arazisinde köyler kurdukları tesbit edildi. Bunlardan Orakoğlu kabilesinin Hotarniceni arazisindeki yedi köyü boşaltılarak Halil Paşa Yurdu'na nakledilmesi, otuz iki saatlik araziden ayrılan ve Or Mehmed kabilesine ait köylerin bulunduğu on altı saatlik arazideki altı köyün terk edilip geri kalan otuz altı köyün vergilerini Boğdan'a vermek şartıyla bunlara bırakılması kararlaştırıldı (BA, Cevdet-Hariciye, nr. 5095). Aynı yılın ağustos ayında yapılan tahrire göre Oruçoğlu, Orakoğlu ve Or Mehmed adlı kabilelere ait köylerden elli yedisi Halil Paşa Yurdu içinde, otuz altısı Boğdan arazisinde kalmıştı (TK, TD, nr. 83, vr. 31^b).

Halil Paşa Yurdu'yla ilgili meseleler XIX. yüzyılın ilk on yılında da sürdü. 1802'de Boğdan boyarları Osmanlı Devleti'ne başvurarak bölgedeki Tatarlar'dan şikâyetçi oldular. 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması ile Bucak bölgesi Ruslar'a bırakılınca Halil Paşa Yurdu da Rus idaresi altına girmiş oldu. Antlaşma gereği bölgedeki halkın büyük kısmı göç etti. Ancak burada az da olsa Tatar grupları kaldı. 1918'de Romanya'ya bırakılan bölge II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği topraklarına dahil edildi. Bugün bölgede din, dil ve etnik bakımdan farklı gruplar yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 860; BA, Cevdet-Hariciye, nr. 4215, 5095, 1720; BA, İbnülemin-Hariciye, nr. 1094; BA, MAD, nr. 607, 7389; BA, *Ecnebi Defterleri - Atık Boğdan*, nr. 78/2, s. 5-6; BA, MD, nr. 135, s. 290, 332; TK, TD, nr. 83, vr. 31^b, 34^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 495-499; Silâhdar, *Târih*, I, 395; a.mlf., *Nusretnâme*, I/3, s. 372-373; Râşid, *Târih*, II, 506-509; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 11-12; Zuhâl Mermer, *Halil Paşa Yurdu* (mezuniyet tezi, 1975), İÜ Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 2531; Gh. I. Nastase, "Hotarul Lui Halil Paşa și cele doua ceasuri", *Buletinul-Societății Regale de Geografie*, I, București 1932, s. 174-215; Tahsin Gemil, "Yeni Belgelere Göre Halil Paşa Yurdu ve İki Saatlik Arazisi", *TTK Bildiriler IX* (1988), II, 1011-1020; A. Decei, "Bucak", *IA*, II, 745-746.

HALİL RİFAT PAŞA (1827-1901)

Osmanlı sadrazamı.

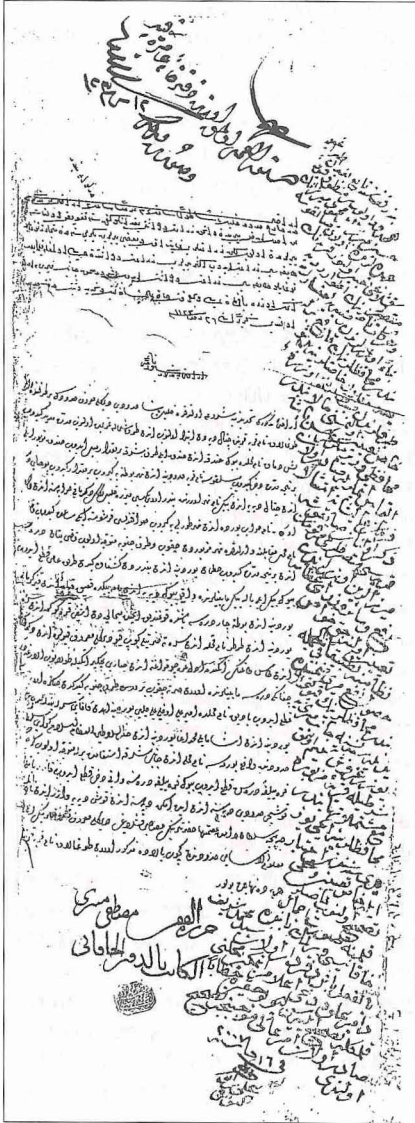
Serez'in Lika köyünde doğdu. Babası Nevrekoplu bölükbaşı İbrâhim Ağa'dır. Üç yaşında iken ailesi Serez'e nakledince ilk tahsilini burada yaptı. 1844'te Serez Tahrirat Kalemî'ne maaşsız olarak girdi. 1851'de Selânik Tahrirat Kalemî'nde, daha sonra Vilâyet Meclisi Kalemî'nde görev yaptı. Bazı valilerin maiyetinde divan kâtipliğiyle Vidin ve Yanya vilâyetlerinde bulundu. 1852'de Muhâsebe-i Mâliyye Meclisi mazbata odasında altı ay kadar çalıştı. 1852'den 1860'a kadar Edirne, Harput, Erzurum vilâyetlerinde divan kâtipliği yaptıktan sonra 1860'ta İstanbul'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye mazbata odasına tayin edildi. 1861'de divan kitâbetiyle Silistre vilâyetine gönderildi. 1864'te Tuna Vilâyeti Meclis-i İdâre başkâtibi, üç ay sonra da vilâyet mektupçusu oldu. Midhat Paşa ile birlikte çalıştı ve büyük ölçüde onun tecrübelerinden faydalandı.

1868'de Varna, 1869'da Tırhala, 1873'te Vidin mutasarrıflıklarında bulundu. 1875'te Rumeli beylerbeyi pâyesi verilen Halil Rifat Paşa 1876'da vezir rütbesiyle Tuna valiliğine tayin edildi. Ardından sırasıyla Halep, Kosova, Selânik (1878) valiliği yaptı. Selânik'te eşkiya çetelerinin faaliyetleri yüzünden vilâyetin idaresi güçleştiği için görevinden istifa etti (1880). Aynı yıl Umûr-ı Nâfia Komisyonu üyesi, 1882'de Sivas valisi oldu. Burada tarım, eğitim ve bayındırlık faaliyetleriyle tanındı. İki buçuk yıl sonra Girit valiliğine tayin edildiği halde gönderilmedi ve Sivas'ta bırakıldı. Bazı dedikodular üzerine 1885'te azledilip Aydın, 1886'da da Bağdat valiliğine getirildi. Mafî durumunun bozuk olduğunu ileri sürmesi üzerine Bağdat'a gönderilmesinden vazgeçil-

Halil
Rifat Paşa

Halil Paşa Yurdu'na ilâve edilen araziyle ilgili 1123 (1711) tarihli sınırnâme Halil (BA, TD, nr. 860, s. 43)

FERİDUN EMECEN